

ПАДРАСТАЮЧАЕ ПАКАЛЕННЕ ВА ЁМОВАХ АКУПАЦЫІ БЕЛАРУСІ
(1941 – 1944)

Вераніка Бездзель
Віцебск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца пытанні ўплыву вайны і акупацыі на дзіцячае насельніцтва Беларусі. Страта бацькоў і немагчымасць дарослых і далей апекаваць дзяцей, як у даваены час, прывялі да ранняга сталення дзяцей. Гераізм падлеткаў у барацьбе з ворагам меў трагічнае адценне.

Ключавыя словы: Вялікая Айчынная вайна, акупацыя, дзяцінства, супраціў

Вялікая Айчынная вайна ўвайшла ў гісторыю беларускага народа як небывалы па жорсткасці, трагізму і гераізму перыяд барацьбы. Яна закранула кожную беларускую сям’ю, кожнага чалавека, незалежна ад полу і ўзросту. Па гэтай прычыне падзеі 1941 – 1945 гг. займаюць значнае месца ў калектыўнай памяці беларускага народа.

На працягу доўгага часу за рамкамі гістарычных даследаванняў ставаліся праблемы жыццядзейнасці асобных груп грамадства ва ўмовах акупацыі, уздзеяння экстрэмальнага становішча вайны на гэтыя групы, іх роля ў барацьбе з ворагам. Антрапалагічны паварот ў гістарычнай навуцы даў магчымасць навукоўцам пераасэнсаваць традыцыйны падыход да некаторых тэм Вялікай Айчыннай вайны, у тым ліку да тэмы “дзеці і вайна”, якая разглядалася ў савецкай гістарыяграфіі пераважна ў кантэксце гераічнай барацьбы савецкага народа супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў.

Дэтальнае і комплекснае даследаванне становішча дзяцей ва ўмовах фашысцкай агрэсіі з’яўляецца актуальным, паколькі з тэрыторыі Беларусі паспелі вывезці ў тыл каля 15 % дзяцей да 16 гадоў. Па афіцыйным дадзеным за гады акупацыі загінула больш за 166 тыс. непаўналетніх [1, с. 17], а сіротамі засталіся больш за 138 тыс. чалавек. Пасля распаду СССР і раскрэчвання архіваў, звяртання да “закрытых” раней тэм, лічбу ўдакладнілі: загавырылі пра непаўналетніх остарбайтараў (з 33 тыс. дзяцей-остарбайтараў на Радзіму вярнулася толькі 22825 чалавек, ці 69 % ад агульнай колькасці) [2, с. 381], дзяцей-дыверсантаў, ускосных стратах сярод дзяцей (па

розных падліках гэта ад 640 тыс. да 800 тыс. чалавек) [3, с. 1159; 4, с. 50]. Савецкая гістарычная навука, афіцыйныя ўлады прызнавалі трагедыю дзяцей на захопленых ворагам тэрыторыях: пасляваеннае пакаленне вырасла на апавяданнях пра подзвігі Марата Казея, Ціхана Барана і іншых непаўналетніх удзельнікаў барацьбы з фашызмам. Іх дзеянні былі ўзорам для піянераў у тым, як трэба абараняць Радзіму, не шкадуючы ўласнага жыцця.

Сёння вялікі комплекс архіўных дакументаў, успамінаў дазваляе ўбачыць не толькі гераічны бок жыцця дзяцей, але і вялікую трагедыю. Разам з дарослымі яны вымушаны былі змагацца за ўласнае выжыванне, хаця ні псіхалагічна, ні фізічна не былі да гэтага падрыхтаваны. З вайны “выйшлі” людзі, у якіх не было дзяцінства, у многіх і юнацтва, людзі з падарваным фізічным і псіхічным здароўем.

Аналіз асноўных напрамкаў дзейнасці германскіх фашыстаў у дачыненні да падростаючага пакалення пацвярджае наяўнасць спецыяльнай праграмы анямечвання славянскіх, у тым ліку беларускіх дзяцей, як на акупаваных землях, так і ў Германіі. Выкарыстанне гітлераўцамі спецыяльнага тэрміна “бандэн кіндэр” падкрэслівае існаванне для акупантаў дадатковай праблемы ў выглядзе падростаючага пакалення, што патрабавала правядзення спецыяльнай палітыкі, якая рэгламентавала б розныя сферы яго жыцця. У дадзеным артыкуле мы разгледзім як акупацыя змяніла сацыяльны статус дзяцей у грамадстве, паўплывала на адносіны з дарослым светам, падштурхнула многіх уступіць ва ўзброеную барацьбу з ворагам.

Акупацыя стварыла для дзяцей шэраг праблем, не ўласцівых даваеннаму часу: клопат пра ежу, адзенне для сябе і сям’і, пра ўласную бяспеку. Дзеці часта гандлявалі на чорным рынку адзеннем, іншымі рэчамі. Мясцовыя ўлады канстатавалі, што “базар полон торгуючай, спекуліруючай моладзежы” [5, арк. 123]. Бацькі, вымушаныя шукаць, як і чым пракарміць дзяцей, пакідалі іх без нагляду, і дзеці хадзілі па вуліцах, капаліся ў сметніках, папрашайнічалі ў мясцовага насельніцтва і ў вайскоўцаў. Адна з гараджанак г. Пінска адзначала: “Я работаю на фанерным заводзе, і когды я ужо хожу на работу, они (ее дети 5-ти и 3-х лет. – Б.В.) как бездомные шляются по улицам” [6, арк. 4]. Пазбаўленыя кантролю з боку сям’і, яны траплялі пад чужы ўплыў. У свае незаконныя справы дзяцей уцягвалі падпольныя гандляры і спекулянты, карыстаючыся іх імкненнем дапамагчы бацькам і зарабіць свае першыя грошы [7, с. 214].

Гітлераўцы прызнавалі праблему дзіцячага брадзяжніцтва і беспры-

---

тульніцтва. З мэтай яго ўпарадкавання і супрацьдзеяння распаўсюджанню інфекцыйных захворванняў акупанты не толькі не закрылі існуючыя дзіцячыя ўстановы, але і стваралі новыя. Сваеасаблівы штуршок гэтаму працэсу ў ГАБ надаў загад В. Кубэ ад 10 верасня 1941 г., у якім гаварылася, што “пад нямецкім наглядам мусяць быць арганізаваны ва ўсіх гарадох дзіцячыя сады, якія возьмуць догляд над дзецьмі, маткі якіх працуюць” [8, арк. 147]. Вясной 1943 г. у 25 дзіцячых дамах і прытулках Генеральнай акругі Беларусь выхоўвалася каля 2 тыс. непаўналетніх [9, арк. 37–38], а штодзённа ў дзетдамы прыбывала яшчэ 7 – 10 дзяцей-сірот з вуліц [10, арк. 29]. Жыццё выхаванцаў можна ахарактарызаваць як паўгалоднае балансаванае на мяжы жыцця і смерці: пастаянны недахоп адзення, абутку, асабістых рэчаў, немагчымасць памыцца. Дзеці вымушаны былі спаць нераспранутымі з-за холаду. Такія ўмовы прыводзілі, па словах М. Кузняцова, у гады акупацыі выхаванца дзетдома ў Драздах, да распаўсюджання сярод дзяцей “сіндрома бамжа” [11, с. 137], калі цалкам ці часткова страчваліся навыкі гігіены і некаторыя выхаванцы мыліся толькі пад прымусам. Не дзіўна, што пастаяннымі спадарожнікамі дзяцей станавіліся вошы і кароста.

Дзеці, што страцілі бацькоў, самастойна наладжвалі сваё жыццё, шукалі ежу, працу. З пункту гледжання ахоўных структур яны ўяўлялі пагрозу бяспекі і парадку. Пра тое, што беспрызорныя дастаўлялі клопат нацыстам, сведчыць той факт, што ў снежні 1941 г. “некалькі дзяцей ноччу забраліся ў адну вайсковую часць праз акно, пакралі гарэлку, табак, кансервы, па іх стралялі, але ж яны ўцяклі”. Акупацыйныя ўлады называлі іх цяжкавыхоўваемымі, асацыяльнымі, “атручанымі савецкай сістэмай выхавання” і вырашалі праблему адпаведна ваеннаму часу: у верасні 1942 г. каля Мінскага вакзала было расстраляна 100 беспрытульных дзяцей ва ўзросце ад 5 да 12 гадоў [12, с. 244].

Нягледзячы на складаныя абставіны акупацыі, дакументы зафіксавалі клопат насельніцтва аб дзецях з вуліцы. У Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці захавалася справа, прысвечаная пытаннем усынаўлення дзяцей жыхарамі г. Мінска, якая датавана вераснем – кастрычнікам 1943 г. [13]. Гэта былі дзеці рознага ўзросту. Многія з іх, асабліва да 3-х – 5-ці гадоў, не памяталі свайго прозвішча, хто іх бацькі, дзе нарадзіліся і г.д. Забіралі іх на выхаванне звычайныя людзі. На ўсыноўленых дзяцей улады дадаюць выдавалі прадуктовыя карткі, а БНС заяўляла пра выплату апекунам сродкаў на ўтрыманне апякуемых дзяцей. Зразумела, што насельніцтва кіравалася не матэрыяльнымі выгадамі, тым больш што картка не

забяспечвала пражытачнага мінімуму. Фактычна сям'я прымала лішняга “едака”, якога трэба было карміць, як і ўласных дзяцей. Хутчэй за ўсё, можна гаварыць пра звычайнае чалавечае спачуванне, якое захавалі некаторыя людзі, нягледзячы на ўсе жорсткасці вайны і акупацыйнага рэжыму. Як успамінае І.І. Боўт, жыхарка г. Мінска, нельга было адмовіць “девочке, которая просила милостыню. Она была плохо одета, худая, бледная, в чирях, с отмороженными руками и ногами. На нее жалко было смотреть” [14, с. 188].

Трагедыя дзяцей не была выпадковай, выкліканай толькі вядзеннем ваенных дзеянняў паміж Савецкім Саюзам і Германіяй. І недахоп ежы, і адсутнасць медыцынскай дапамогі, магчымасці працягваць навучанне, страта сям'і, прымусовая праца на тэрыторыі Беларусі і за яе межамі – усё гэта рэалізацыя загадзя распрацаванай Гітлерам тэорыі “неабходнай жыццёвай прасторы”, “расавай перавагі” арыйскай расы, германізацыі падрастаючага пакалення. Рэалізацыя германскімі ўладамі, мясцовай дапаможнай адміністрацыяй, калабарантамі палітыкі германізацыі і вынішчэння дзяцей розных узростаў і нацыянальнасцей, якую прыкрывалі лозунгамі “вызвалення СССР і БССР ад бальшавізму”, дазваляе гаварыць пра іх непасрэдную адказнасць за невыносныя умовы жыцця дзяцей, за разбураныя сем'і, за маштаб генацыду беларускага насельніцтва.

Яшчэ адзін бок жыцця дзяцей у гады акупацыі – гэта барацьба з ворагам. Захапленне гурткамі “ГТО” і “БГТО”, прафесіяй вайскоўцаў, песні пра будучую перамогу ў вайне з капіталізмам, кінастужкі пра герояў грамадзянскай вайны, а таксама палітыка генацыду, якую праводзілі акупанты – усе гэтыя фактары прадвызначылі ўдзел падрастаючага пакалення ў руху супраціву. Усяго ў партызанскіх шэрагах на момант злучэння з Чырвонай Арміяй налічвалася 8,87 % ці 25003 чалавекі, што не дасягнулі прызыўнага ўзросту [15, арк. 8].

Архіўныя дакументы захавалі інфармацыю пра дзейнасць двух падпольных піянерскіх атрадаў: барысаўскага і ў в. Карпаўцы Ваўкавыскага раёна. Дапамагаючы партызанам і падпольшчыкам, падлеткі былі не толькі сувязнымі і агентурнымі разведчыкамі, але і ўваходзілі ў падрыўныя групы, з'яўляліся шараговымі байцамі, кулямётчыкамі. Яны мелі свае асабістыя рахункі па колькасці пушчаных пад адхон цягнікоў і забітых немцаў. Так, на рахунку аршанкі В.Дземеш было 7 цягнікоў і 24 фашысты. За яе галаву акупанты абяцалі зямлю, карову і 10 тыс. марак [16, с. 21]. Падрыўнікамі ў гады вайны былі таксама К.Гойшык (8 эшалонаў), Л. Косач

(камандзір аддзялення групы падрыўнікоў, 12 эшалонаў, 23 аўтамашыны), В. Сітніца (камандзір падрыўной групы партызанскага атрада Г.А. Такуева 125-й партызанскай брыгады Палескай вобласці, 9 эшалонаў). Гераізм дзяцей, які так высока цаніўся ў краіне, быў адначасова і трагічным, бо ў шэрагу выпадкаў подзвіг здзяйсняўся цаной уласнага жыцця. Паняцце “чалавек” пераставала існаваць, яго замяніла паняцце “вораг”, “чужы”. Забойствы пакідалі свой след у свядомасці дзіцяці: “Смерть человека от моей руки преследовала меня долго. Мне было тогда только 14 лет” [17, арк. 3].

Дзеці аказаліся ў становішчы неадпаведнасці статуса, які ў даваенным грамадстве адпавядаў статусу школьніка і піянера, і ролі: былі яшчэ дзецьмі, але ўжо выконвалі функцыі дарослых. Такая неадпаведнасць непасрэдна ўплывала на іх ранняе сталенне, у першую чаргу ў псіхічным плане. Сяброўства сярод дзяцей, узаемападтрымка, чуласць дарослых сталі той асновай, на якой фарміраваліся даверлівыя адносіны дзяцей да акалячага свету.

1. Жылінскі, М. Г. Адукацыя на акупіраванай тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны (чэрвень 1941 – ліпень 1944 гг.) : аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.02 / М. Г. Жылінскі ; Беларус. дзярж. пед. ун-т ім. М. Танка. – Мінск, 2002. – 21 с.

2. Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941 – 1944) : документы и материалы. В 2 кн. Кн. 2. / сост. Г. Д. Кнатько [и др.]. – Минск : НАРБ, 1997. – 472 с.

3. Gerlach, Ch. Kalkulierte Morde : die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Wessrussland 1941 tis 1944 / Ch. Gerlach. – Hamburg, 2000. – 1232 S.

4. Шахотько, Л. П. Рождаемость в Белоруссии (социально-экономические вопросы) / Л. П. Шахотько. – Минск : Наука и техника, 1975. – 168 с.

5. Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці. – Ф. 260. – Воп. 1. – Спр. 45. Отчеты о работе отделов Могилевского горуправления (для полевой комендатуры).

6. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. – Ф. 2135. – Воп. 2. – Спр. 188. Заявления граждан о приеме их детей в детдом. Список остатка продуктов Дома грудного ребенка на 1 июня 1942 г. Переписка о предотвращении заболеваемости детей инфекционными заболеваниями.

7. К’яры, Б. Штодзённасць за лініяй фронту: акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941 – 1944 г.) / Б. К’яры – Мінск, 2005. – 390 с.

8. Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (далей ДАМВ). – Ф. 623. – Воп. 1. – Спр. 1. Приказы, распоряжения, циркуляры комиссариата Минской округи, бургомистра Минской райуправы, структура и штаты управ на 1941 г., списки работников управы по состоянию на 20.12.1941 г., сведения о населении Минского района на 01.09.1941 г.

9. НАРБ. – Ф. 510. – Воп. 1. – Спр. 28. Переводы документов о деятельности Минского подпольного комитета, о злодеяниях, об использовании белорусов как рабочей силы оккупационными властями, об административном делении, нормах прод. снаб. населения г. Минска по категориям, о детских домах.

10. НАРБ. – Ф. 371. – Воп. 1. – Спр. 2. Цыркулярыя распараджэнні аб працы навучальных устаноў.

---

11. Кузнецов, М. Это тоже наша история. Национал-социализм глазами малолетнего узника. Исповедь о пережитом / М. Кузнецов. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2004. – 386 с.

12. Неизвестная черная книга. Свидетельства очевидцев о катастрофе советских евреев (1941 – 1944) / сост. Ш. Краковский. – Москва, Иерусалим, 1993. – 463 с.

13. ДАМВ. – Ф. 688. – Воп. 3. – Спр. 31. Заявления русских граждан на имя городского комиссара об усыновлении детей-сирот.

14. Трагедия евреев Белоруссии (1941 – 1944 гг.) : сборник материалов и документов / Р. А. Черноглазова, Х. Хеер. – Минск : Изд. Э. С. Гальперин, 1997. – 398 с.

15. НАРБ. – Ф. 1450. – Воп. 12. – Спр. 10. Статистические разработки по отделу кадров БШПД.

16. Абросимова, Г. Н. Белорусские орлята / Н. Н. Абросимова // Начальная школа. – 1980. – № 2. – С. 19 – 22.

Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. – Ф. 9742. – Воп. 2. – Спр. 64. Воспоминания т. Шпакова И.С., бывшего юного партизана-разведчика 1-ой Белорусской бригады им. П.Ф. Шмырева в годы Великой Отечественной войны.